

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fəriz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Aşkın kâni Karabağdır!

V. ULUSLARARASI HAMZA NİGARİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLERİ

2022 - Şuşa yılına armağan olunur.
Guzanlı/Ağdam 17-19 Mayıs 2022

Editörler:

Şehla HALİLLİ
Fariz HALİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
MƏDƏNİ İRSİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ
KÖMƏK İCTİMAİ BİRLİYİ

Garabagh is Land of Love!

5TH INTERNATIONAL HAMZA NIGARI SYMPOSIUM

PROCCEDINGS

Dedicated to the Shusha/2022 year.
Guzanli/Aghdam, 17-19 May 2022

Editors:

Shahla KHALILLI
Fariz KHALILLI
Metin HAKVERDIOGLU

Kitabın məzmunu "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyinin cavabdehliyindədir, bu baxımdan kitabın məzmunu Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin mövqeyini əks etdirmir.

Kitab Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə hazırlanmışdır.

Tərcümələr Aysel Allahverdiyeva, Şölə Bayramova, Səma Alməmmədli, Naridə Qasımovanındır.

V Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu (17-19 may 2022 - Ağdam/Quzanlı) Materialları (Hazırlayanlar: Şəhla Xəlilli, Fəriz Xəlilli, Metin Hakverdioğlu). İki cildə, I cild. Bakı: im.print, 2022, 452 səh.

17-19 may 2022-ci ildə Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsində Azərbaycan Respublikasının Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı, "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Türkiyə Cümhuriyyəti Amasiya Universiteti və Ağdam Rayon İcra Hakimiyyətinin təşkilatçılığı ilə 2022-ci il "Şuşa İli"nə həsr edilən Beşinci Beynəlxalq Həmzə Nigari Simpoziumu keçirilib. Simpoziumda çıxış edən alim və tədqiqatçıların məqalələri bu kitabda toplanıb və nəşr edilib.

Üz qabığındakı rəsmi müəllifi Gülqədəm Nağıyevadır.

Dizayner: İntiqam Məhəmmədli
Fotoqraf: Anar Həbibov

© "Miras" Mədəni İrsin Öyrənilməsinə Kömək İctimai Birliyi

ISBN: 978-9952-8412-2-0

MÜNDƏRİCAT

<i>Qarani adı ilə bağlı tarixi abidələr</i>	114
<i>Prof.Dr. Tahirə MƏMMƏD - AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Natəvanın poeziyasında gül-çiçəyin təsəvvüfi semantikasi doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.124</i>	124
<i>Dos.Dr. Kəmalə PƏNAHOVA - Bakı Dövlət Universiteti Dos.Dr. Gülnarə SƏFƏROVA - Azərbaycan Tibb Universiteti Orta əsr qərb fəlsəfəsi və mistisizm</i>	129
<i>Tahirə ƏLİYEVƏ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Təsəvvüf elminin Avropada tədqiqi tarixi (A.D.Knişin araşdırmaları əsasında)</i>	138
<i>Aysel ACALOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Kamal Ümmi "Divan" ında peyğəmbərlərin vəsfi doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.143</i>	143
<i>Dos.Dr. Lamiyə RƏHİMOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu XVII-XVIII əsrlərdə Azərbaycan və Türkiyə arasındakı əlyazma əlaqələri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.149</i>	149
<i>Dos.Dr. Şahla MUSAEVA - NASA, Institute of Philosophy and Sociology Majid İSKANDAROV - Alumni of Baku Engineering University Great Silk Road: The Culture of Connection of the Turkic Peoples and Contribution to the Civilizations</i>	155
<i>Dos.Dr. Mətanət ŞƏKİXANOVA - AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu Cədidçiliyin Volqaətrafi və Orta Asiyada Yəsəviyyə üzərində intişarı</i>	163
<i>Dr. Aygün YUSUBOVA - AMEA Akademik Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu Klassik türk şairi Şeyxi və "Xosrov və Şirin" əsəri</i>	168
<i>Dos.Dr. Aynur HACIQƏDİRLİ - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu XVIII əsrin I rübündə Osmanlı dövləti və çar Rusiyasının xarici siyasətində Qafqaz doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.177</i>	177
<i>Sevda MURADOVA - AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Əbdülğəni Nuxəvi kolleksiyasından Əhməd bin Məhəmməd Qüdurinin "Müxtəsər Əl-Qüdiri" əsəri</i>	185
<i>Aygün QULİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Şeyx Şaban piri və onun saxtalaşdırılmış tarixi</i>	191
<i>Prof.Dr. Şikar QASIMOV - Azərbaycan Texniki Universiteti Qarabağın erməni təcavüzündən qorunmasında Xosrov bəy Sultanovun xidmətləri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.199</i>	199
<i>Dos.Dr. Həbibə ƏLİYEVƏ - AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi Dr. Günel SEYİDƏHMƏDLİ - Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti Ağdamda "İmarət" kompleksinin epigrafi və qəbirüstü abidələri doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.216</i>	216

XVII-XVIII ƏSR AZƏRBAYCAN-OSMANLI ƏLYAZMA ƏLAQƏLƏRİ

XVII-XVIII centuries relations of Azerbaijan-Ottoman manuscript

Dos.Dr. Lamiyə Rəhimova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

doi: 10.30546/978-9952-8412-2-0.149.

Xülasə

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda müxtəlif xalqlara məxsus əlyazmalar saxlanılır. Bu baxımdan Əlyazmalar İnstitutu dünyanın ən zəngin əlyazma xəzinələrindən biri sayıla bilər. Fəqət bu da bir həqiqətdir ki, azərbaycanlı müəlliflərin əsərlərinin əlyazmalarının çox hissəsi xarici kitabxanalarda saxlanılmaqdadır. Azərbaycanın müxtəlif Avropa və Şərq ölkələri, o cümlədən Türkiyə ilə əlyazma kitabı əlaqələri olmuşdur. Bunun ən bariz sübutu kimi dünyanın müxtəlif kitabxanalarında qorunan azərbaycanlı müəlliflərə məxsus əlyazmalar olduğu kimi, türkiyəli şair və yazıçıların bizdə saxlanılan əsərlərinin nüsxələrini də göstərə bilərik. Türkiyə kitabxanalarının kataloqlarına nəzər saldıqda Seyyid Nigari Qarabaği, Ağdaşi, İsmayıl Nakam kimi azərbaycanlı şairlərin əsərlərinin əlyazma nüsxələri ilə qarşılaşırıq. O cümlədən Özbəkistan, Türkmənistan, Tacikistan, Dağıstan, Gürcüstan, London, Paris, Vatikan, Berlin, Təbriz, Tehran, Məşhəd, Qum, İsfahan, Konya, İstanbul, Ankara kimi dünyanın nəhəng mədəniyyət mərkəzlərində azərbaycanlı müəlliflərin əsərlərinin əlyazmalarını görmək mümkündür. Azərbaycanda isə 20-yə yaxın klassik Osmanlı ədəbiyyatı nümayəndəsinin əsərlərinin əlyazma nüsxələri ilə yanaşı müasir yazıçılardan Əbdülhəq Hamid Tarhanın, Namiq Kamal, Şəmsəddin Sami kimi müəlliflərin əsərləri ilə qarşılaşırıq. Bu da bir baxıma iki qardaş ölkə arasında əlyazma əlaqələrinin olduğunun sübutudur. Fəqət bizim tədqiqat obyektimiz XVII-XVIII əsrlər azərbaycanlı və türkiyəli müəlliflərin əsərlərinin əlyazma nüsxələri olduğu üçün biz bu məqaləmizdə daha çox onlardan bəhs edəcəyik.

Açar sözlər: əlyazma, nüsxə, azərbaycanlı, türkiyəli.

Abstract

In the Institute of Manuscripts of the Azerbaijan National Academy of Sciences keeps manuscripts of different nations. In this regard, the Institute of Manuscripts can be considered one of the richest manuscripts treasure in the world. However, it is also true that most of the manuscripts of works by Azerbaijani authors are kept in foreign libraries. Azerbaijan had manuscript relations with various European and Eastern countries, including Turkey. The most obvious evidence of this is the manuscripts of Azerbaijani authors preserved in various libraries around the world, as well as copies of the works of Turkish poets and writers kept in our possession. When we look at the catalogs of Turkish libraries, we come across manuscripts of the works of Azerbaijani poets such as Seyyid Nigari Karabakhi, Aghdashi, Ismail Nakam. Manuscripts of Azerbaijani authors can be seen in the world's major cultural centers such as Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, Dagestan, Georgia, London, Paris, the Vatican, Berlin, Tabriz, Tehran, Mashhad, Gum, Isfahan, Konya, Istanbul and Ankara. In Azerbaijan, along with manuscripts of about 20 works of

classical Ottoman literature, we come across the works of modern writers such as Abdulhaq Hamid Tarhan, Namig Kamal, Shamsaddin Sami. In a sense, this is proof of the existence of manuscript relations between the two brotherly countries. However, since our research object is manuscripts of works by Azerbaijani and Turkish authors of the XVII-XVIII centuries, we will talk more about them in this article.

Key words: manuscript, copy, Azerbaijani, Turkish.

Çap makinəsinin kəşfinə, mətbənin istifadəyə başlanmasına qədər, hətta sonralar da müəllif tərəfindən tək nüsxə olaraq yazılan, daha sonra əllə köçürülüb çoxaldılan əsərlər tarixən əlyazma adlandırılıb (Musayeva 2012, 3).

Əlyazmaların Azərbaycan xalqının sosial-mədəni həyatında olduqca vacib rol oynamışdır. Alimlərin, yazıçıların qiymətli əsərləri məhz əlyazmalar vasitəsilə günümüze gəlib çatmışdır. Əlyazmalar mətnin məzmunundan başqa bədii yaradıcılıq nümunəsi kimi də diqqət çəkir. Belə ki, mətnin yazılış şəkli, səhifələrin bəzədilməsi, cildlənməsi özü də dövrün mədəni səviyyəsi vəziyyəti ilə əlaqədar bizə məlumat verir. Ümumiyyətlə, əlyazma kitabının formalaşması yazı mədəniyyəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. Eyni zamanda ədəbiyyat və mədəniyyətin əvəzsiz qaynağı olan əlyazmalar ədəbi əlaqələrin bariz nümunəsidir. Azərbaycanlı müəlliflərə məxsus olan əlyazmalar Avropanın müxtəlif mədəniyyət mərkəzlərində qorunduğu kimi Şərqi görkəmli kitabxanalarında da saxlanılmaqdadır. Xüsusən İran respublikasında olduqca çox sayda azərbaycanlı müəlliflərə məxsus əlyazmalar vardır. Türkiyə kitabxanalarında isə azərbaycanlı müəlliflərin üzvi köçürülərək saxlanılan əsərlərinin sayı xeylidir. O cümlədən Azərbaycan Milli Emlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda müxtəlif əsrləri əhatə edən yüzlərlə klassik Osmanlı ədəbiyyatının nümayəndələrinin əsərlərinin əlyazma nüsxələri ilə qarşılaşmağa mümkündür. Bu baxımdan XVII əsr Osmanlı ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Mustafa Naili (öl.1077/1666) "Divan"ının ən qədim və ən mükəmməl nüsxəsinin Əlyazmalar İnstitutunda M-69 şifrə altında saxlanıldığını qeyd etməliyik. "Sebki-hindi" üslubunun təmsilçilərindən olan şairin "Divan"ının mətni qara mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə XVIII əsr filigranlı ahərlə Avropa kağızına köçürülmüşdür. Əlyazmanın ikinci hissəsində isə Birgivi Məhəmməd Əfəndinin nəvəsi və Şeyx Fəzlullah Əfəndinin oğlu olan İsmətinin (1020-1022 /1611-1613) Divanı verilmişdir. Nəsilər boyu şeyxlər, qazilər və alimlər yetişdirmiş ailəsinin zəngin elmi və mədəni mühitindən bəhrələnən İsməti, təhsil illərində Şeyxülislam Zəkəriyyəzadə Yəhya Əfəndiyə (öl.1053/1644) xidmət edərək təqdirini qazanmışdır. Dövrünün qabaqcıl alimlərindən yaxşı təhsil alan şair daha sonra müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdır. İnstitutumuzda müəllifin Divanının əlyazma nüsxəsində nəət, qitə, 64 qəzəl, 5 rübai, 9 beyt və digər şeirləri vardır. Əsər 1074/1663-cü ildə müəllifin sağlığında köçürülmüşdür. İsmətinin şeirlərində az işlənən əcnəbi sözlərə, uzun ibarələrə rast gəlinmir. Bəzən rindənə və qələndəri həyatı mənimsəyən şair, zövqlü, incə və duyğulu sənətkar kimi yaşamış və bunu misralarında əks etdirmişdir. O, heç vaxt şeirlərində təsəvvüf ideyasına yer verməmişdir. Bu xüsusiyyətləri ilə onu Şeyxülislam Yəhya və Bəhaiyə (öl.1064/1654) uyğun bir sənətkar kimi qiymətləndirmək mümkündür. Divanı institumuzda qorunan bir digər türkiyəli şairimiz əsl adı Həsən olan Qəimi (öl. 1102/1691)dir. Qırx gün tənhalıqda qaldığı üçün Qəimi təxəllüsünü götürmüşdü. Qəimi, ibtidai təhsilini aldıqdan sonra Sofiyaya, oradan isə İstanbula, Konyaya getmişdir. Daha sonra Sarayevaya qayıdaraq Sinan Ağa Təkkəsinin şeyxi olmuşdur. Qəimi bu təkkənin adı məlum olan ilk şey-

xidir. Qəiminin türbəsi bölgədə ziyarət edilməli vacib yerlərdən biri idi. Əlyazmalar İnstitutunda M 48 şifrə altında qorunan əlyazmada 6367 beyt vardır. Münacat, nəət, mədhiyyə və digər əsərləri qara mürəkkəblə rüqə xətti ilə XIX əsr kağızına köçürülmüşdür. Qəimi Babanın əsərinin verildiyi əlyazmanın ikinci hissəsində mənbələrdə Şeyx Ömər, Ömər Zərif, Zərif Baba, Ömər Baba, Əhməd Zərif Baba, Əhməd Baba kimi ad və rütbələrlə tanınan Zərifinin (öl.1210/1795) "Pəndnamə" əsəri yer almışdır. Ruscuq şəhərində anadan olduğu bilinən Zərif Sədiyə məzhəbinə qoşulmaqla bu məzhəbin tanınmış şeyxlərindən birinə çevrilmişdir. "Divan"ı "Nəsihətnamə" də deyilən "Pəndnamə"si və "Təsəvvüfnamə"si vardır. Zərifiyə əsl şöhrət qazandıran və qırxa yaxın nüsxəsi məlum olan Pəndnamə (nəsihətnamə) əsərini Fəridəddin Əttarın (1136-1221) əsərinə əsasən fəilAtün fəilAtün fəilün" vəznə ilə yazılmışdır. Müəllif lütf və anlayışlılıq çərçivəsində 135 başlıq altında dini və əxlaqi nəsihətlərini, insani münasibətləri və insanın Allah qarşısında məsuliyyətini izah edir. Əsərdə qonşuların haqqı, əmanətə xəyanət, yetimin qayğısına qalmaq, danışq tərz, aşıq və sevgili münasibətləri, sirr saxlamaq, hədiyyə vermək və qəbul etmək, süfrə ədəbi, az yemək və az yatmaq fəziləti, yoldaş seçmək, taleyin vəfasızlığı, qonaqların hüququ və s. məsələlərlə əlaqədar məsləhətlər verilir. Mətn giriş və 140 başlıqdan ibarətdir. İnstitutumuzda mühafizə olunan digər müəllif əsl adı Məhəmməd olan Niyazi-Misridir (öl.1105/1694). Təhsili ilə əlaqədar bir müddət Misirdə qaldığı üçün şeirlərində "Misri" və "Niyazi" təxəllüslərindən istifadə etmişdir. Müəllifin sufizmlə əlaqədar 12 risaləsi vardır. İnstitutumuzda saxlanılan Niyazi-Misri "Divan"ının Əlyazmasının sonunda müəllifin qardaşı Əhməd Əfəndiyə məktubu verilmişdir. Mətn qara mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə XVII əsr filiqranlı Avropa kağızına Məhəmməd bin Əli Ərzurimi tərəfindən köçürülmüşdür. Türk ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən Yusif Nabi (öl.1124/1712) XVII əsrin sonu XVIII əsrin əvvəllərində yaşamışdır. Yusif Nabinin Əlyazmalar İnstitutunda "Divan"ının və "Kitabı-xeyriyyə" əsərinin nüsxələri saxlanılmaqdadır. Divan XVIII əsr filiqranlı Avropa kağızına Məhəmməd Sadiq Əl-Vani tərəfindən qara mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə köçürmüşdür. Əlyazmada 499 qəzəl, 29 rübai, qəzəllərin arasına yerləşdirilmiş qitə və Bəhayinin şeirlərinə yazılmış təxmisləri görürük. XVII əsr Osmanlı ədəbiyyatının görkəmli şairlərindən biri olan Ələddin Sabit Bosnəvi (öl.1124/1712) lirik əsərləri ilə şöhrət tapmışdır. Sabitin Əlyazmalar İnstitutunda külliyyatı saxlanılmaqdadır. Əlyazmanın müxtəlif yerlərində şairə aid edilən şəxsi möhür və imza olduğundan Sabitin özü tərəfindən köçürülmüş avtoqraf nüsxə kimi qəbul edilir. Divanıdan başqa şairin "Ədhəmnamə", "Bərbərnəmə", "Dərənamə" kimi əsərləri də vardır. Mətn XVII əsr filiqranlı Avropa kağızına qara tuşla nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əlyazmanın əvvəli naqisdir. Bosnəvi Sabitin "Külliyyatı"nı İnstitutumuzun Şərq ölkələri türkdilli əlyazmaların tədqiqi şöbəsinin Böyük elmi işçisi Şəhla Xəlilli poetik və tekstoloji baxımdan tədqiq etmiş, şairə məxsus "Ədhəm və Hüma" məsnəvisini transformoliterasiya edərək kitab şəklində çap etdirmişdir. Eyni dövrün bir digər görkəmli alim şairi Ərzurumlu İbrahim Həqqidir (öl.1194/1780). "Mərifətnamə" adlı mənsur əsəri ilə məşhur olmuşdur. Divanıdakı qəsidələrində Allaha, peyğəmbərə olan sevgisini dilə gətirən şairin əsərinin qəzəllərindən ibarət hissəsinə "İlahinamə" adı verilmişdir. İnstitutumuzda qorunan şairin "İlahinamə" adını verdiyi əsərin iki nüsxəsi qorunur. XVIII əsr filiqranlı Avropa istehsalı ahərli kağıza Abdulla bin Yusif bin Ömər bin Mustafa tərəfindən 1192/1778-ci ildə köçürülmüşdür. B-4223 şifrəli digər əlyazmada şairin 139 qəzəli verilmişdir. Təəssüf ki əvvəli və sonu naqis olan bu əlyazmanın köçürülmə tarixi və illi bilinmir. Ancaq əsərin 1756-cı il filiqranlı rus ka-

ğızına nəstəliq xətti ilə qara tuşla köçürülməsi mətnin bu tarixlərdə köçürülmə ehtimalını qüvvətləndirir. İbrahim Həqqinin Institutumuzda qorunan əsərinin tədqiqini Türk Dünyası Türkdilli Əlyazmalar Tədqiqi Şöbəsinin elmi işçisi Günay Quliyeva həyata keçirməkdədir. XVIII əsr türk ədəbiyyatının nümayəndələrindən Seyid Haşim Mustafa əfəndi Üsküdarı Xəlvətiyyə təriqətinə məxsusdur. Qaynaqlarda "Haşim", "Haşimi", "Üsküdarlı Haşim Baba", "Üsküdarı", "Bandırmalızadə" təxəllüsündən istifadə edən Haşim Babanın adı Sicilli-Osmanidə, Haşim Məhəmməd Əfəndi (Süreyya, 1996, 524) , Osmanlı Müəlliflərində isə Haşim Mustafa Baba kimi təqdim edilir (Tahir 1333, 62-63). Haşim Babanın "Divan"ı, "Varidat", "Ənqıy-məşriq" və "Dövrüyyəyi -fərşiyə" adlı dörd əsəri məlumdur. Institutumuzdakı M-59 şifrəli bu əlyazmada 4 türk dilində şeir qəzəllərin arasına yerləşdirilmiş, qəsidə, mədhiyyə, nəət, müxəmməs, rübai, fərd və mərsiyə yer almışdır. 2327 beytdən ibarət olan əsər filiqanlı Avropa kağızına köçürülmüşdür.

XVIII əsr Osmanlı ədəbiyyatının ən dəyərli şairlərindən olan Əhməd Nədim (öl.1143/1730) yaxşı mədrəsə təhsili almış, bir tərəfdən atasının babasının yolu ilə gedərək onların sənətinə yiyələnmiş, digər tərəfdən də ədəbiyyatla maraqlanmış və şeir yazmışdır. III Sultan Əhmədin sədrəzamlarından Əli Paşaya təqdim etdiyi qəsidələrlə özünü tanıdan şair Növşəhərli İbrahim Paşa sədrəzam olduqdan sonra ona və padişaha yazdığı qəsidələrlə daha böyük rəğbət görmüş, Padişahın əyləncə məclislərində iştirak etmiş, Lalə Dövrünün sevimli şairlərindən olmuşdur. Əlyazmalar Institutunda Nədimin Divanının iki nüsxəsi qorunmaqdadır. M-62 şifrəli əlyazmada müəllifin mədhiyyələri, tarixi hadisələrin əks olunduğu qəsidələri, 91b-94a vərəqlərində rübailər, müqəttətlər (müxtəlif qəzəl və qəsidələrdən seçilmiş beytlər - L.R.) ərəb dilində qəzəl sonda iki şeir verilmişdir. 29b, 46a, 89b, 94a vərəqlərində mətnin Mustafa nəslindən olan Əhməd Nədim tərəfindən Sultan İbrahim Qazi dövründə 1139/1726 ildə yazıldığını təsdiq edən qeyd və imza vardır. Eyni zamanda əlyazmanın müxtəlif vərəqlərində şairin şəxsi möhürü verilmişdir. Bu da əlyazmanın avtoqraf nüsxə olma ehtimalını qüvvətləndirir. Mətn qara mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə sadə kağıza, B-317 şifrəli digər nüsxəsi isə Osman bin Məhəmməd tərəfindən qara tuşla, nəstəliq xətti ilə yarı ahərli kağıza köçürülmüşdür. Əhməd Nədim və onun Divanını Azərbaycandakı nüsxəsi akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu Mənbəşünaslıq, Yazılı abidələrin tədqiqi və nəşri şöbəsinin aparıcı elmi işçisi filol.ü.f.d. Aygün Məhərrəmovaya tərəfindən filoloji və tekstoloji baxımdan tədqiq edilmişdir. Nədimin həyat və yaradıcılığı, mühiti haqqında məlumat verən tədqiqatçı Divanın Azərbaycan və Türkiyə nüsxələrini qarşılaşdırmış, nüsxə fərqlərini müəyyənləşdirmiş, onların səbəblərini araşdırmışdır. Əhməd Mürşid Əfəndi (öl.1174/1760-61) gənc yaşında yetim qalmasına baxmayaraq, təhsilini davam etdirməyi bacarmışdır. Türk-İslam mədəniyyəti tarixində əxlaqi-dini mövzuda Türkcə yazılmış ədəbi əsərlərdən olan, "Pəndnamə" (nəsihət) növündə nəzmlə qələmə alınmış və müəllifinin adına görə "Əhmədiyyə" adı ilə məşhur olmuş Əhməd Mürşidin "Pəndnamə"si XVIII əsr təkkə şeirinin gözəl nümunələrindən birini təşkil edir. Xalq arasında geniş yayıldığı üçün məclislərin əvəzolunmaz kitabına çevrilmiş və bu səbəbdən də ucaqar qəsəbələrdə belə yayılan didaktik məzmunlu əsər olmuşdur. Müəllif əsərini yazarkən mürşidi Əbu Bəkrin "pəndi-recal" əsərindən müəyyən dəyişikliklərlə 18 hekayə istifadə etmişdir. Mətn 84 başlıqdan ibarətdir. Hekayələrin sonuna "Əhməd to Əhmədi" şəklində imza qoyulmuşdur. 6528 beytdən ibarət olan mətnin sonu naqisdir. Mətn sadə kağıza qara mürəkkəblə nəstəliq xətti ilə köçürülmüşdür.

Əlyazmanın 88a vərəqində 1242/1826 tarixi qeyd edildiyi üçün ehtimal ki mətnin köçürülmə vaxtı da elə budur. Eyni əsərin B-6137 şifrəli digər nüsxəsi qara tuşla nəstəliq xətti ilə XIX əsr fliqranlı rus kağızına köçürülmüşdür. Mətn 15 başlıqlı hekayədən ibarətdir. Mətnin əvvəli və sonu naqisdir.

Türkiyə kitabxanalarının nəzərdən keçirdiyimizdə eyni şəkildə bir çox XVII-XVIII əsr azərbaycanlı müəlliflərin əsərlərinin əlyazma nüsxələrinin orada qorunduğunun şahidi olur. Saib Təbrizi, Məhəmməd Əmin Şirvani, Qazaği, Yusif bin Məhəmməd Can Qarabaği (öl.1036/1626), Ziya Ordubadi, Vəhid Təbrizi, Fəteh əfəndi, Nasirə dədə kimi müəlliflərin istər azərbaycan, istərsə də fars dilindəki əsərləri Türkiyənin müxtəlif kitabxanalarını bəzəyir. XVII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli söz ustası Saib Təbrizinin (öl.1087/1676) külliyyatının Türkiyənin dörd bir tərəfində nüsxəsinə rast gəlmək olar. İsparta, Manisa, Konya, Ankara, Qastamonu, İstanbul, Amasyada Saib Təbrizi Divanı və digər əsərlərinin nüsxələrinin varlığını şahidi olur. Mirzə Mehdi xan Münşi (öl.1171/1754) və ya Mirzə Mehdi xan Kövkəb bin Məhəmməd Nəsir Astrabadi deyə qeyd olunan azərbaycanlı müəllifin "Dürreyn-Nadirə" əsərinin təliq xətti ilə köçürülən bir nüsxəsi Topqarı Sarayı Muzeyi kitabxanasında N.1588 şifrə altında saxlanılmaqdadır. Məczub Təbrizinin (öl.h.1088/m.1677) Divanın bir nüsxəsi İstanbul Nuri-Osmaniyyə kitabxanasında 3876 şifrə altında saxlanılmaqdadır (Musabəyli 2012, 381).

Sənədlərdə və mənbələrdə həyatı ilə əlaqədar hər hansı bir məlumata rast gəlinməyən azərbaycanlı şairlərdən Seyyid Giryan Cəmaləddin Qazaği Azərbaycanın Qazax vilayətindəndir. Buna görə də yazdığı şeirlərdə "Qazaği" təxəllüsündən istifadə etmişdir. Bu da tədqiqatçılarda şairin qazax türklərinə mənsub olması ilə bağlı yanlış fikir formalaşmasına səbəb olmuşdur. Lakin Klassik Türk Ədəbiyyatındakı yer adlarından fərqli olan bu yer adının divanda iki ayrı qəzəldə keçməsi Qazağinin "sultan" dediyi Mir Həmzə Nigarinin bu bölgədə olması şairin yeganə əsəri olan "Divan"ın dil və lüğət xüsusiyyətləri onun Azərbaycanın Qazax bölgəsindən olması ehtimalını gücləndirir (Kök 2017, 133).

Əslində, şair özünü Qazax bölgəsindəki şairlərlə müqayisə edir. Müəllif bəzi səbəblərdən Anadoluya köçən sufilərin karvanına qoşulmuşdur. Anadoluya gəlmək məcburiyyətində qalan sufi şair Mir Həmzə Nigari və onun xəlifəsi Seyid Yəsəriyə intisab etmişdir. Müəllif ideyalarının geniş kütlələrə yayılmasında sənətini bir vasitə hesab etmişdir. Ağılamaq, inildəmək mənalılarına gələn "giryana" i bir çox sufi şair kimi özünə təxəllüs seçmişdir.

Əruzü qüsursuz istifadə etməsi və farsça şeir yazması yaxşı mədrəsə təhsili aldığı söyləməyə imkan verir. Qazağinin Divanının iki nüsxəsi Türkiyə respublikası kitabxanalarında qorunmaqdadır. Bunlardan biri Milli kitabxanada 06 Mil Yz. A 8866/1nömrali şifrə altında saxlanılmaqdadır. H. 1312 (1894/1895) ilində köçürülmüşdür. Şairin farsça 126 qəzəli verilən əlyazmanın kənarlarında haşiyələr vardır. Əsər təliq xətti ilə köçürülmüşdür. Əlyazmanın davamında Həmzə Nigarinin "Mənaqibül-əhval" əsəri verilmişdir. Əsərin ikinci nüsxəsi də Milli Kitabxanada 06 Mil Yz. B 783 şifrə altında qeyd edilmişdir.

Azərbaycanın şimalında, Şirvanda anadan olan Məhəmməd Əmin (öl.1036/1627) ilk təhsilini sufi olan atası Molla Sədrəddindən almışdır. Əllamə Hüseyn Xəlخالidən əqaid, məntiq və digər elmləri də öyrənmişdir. Şirvan bölgəsi Səfəvilərin əlinə keçəndə Əhli-sünnə mənsublarına qarşı təzyiqlər səbəbindən ailəsi ilə birlikdə Hələbə, oradan da Diyarbəkirə hicrət etmişdi. Müəllifin təfsir, hədis, fiqh, məntiq,

kəlam, əqaid və digər mövzularda bir xeyli əsərləri vardır. Bu əsərlərin əlyazma nüsxələri Süleymaniyyə kitabxanasında saxlanılmaqdadır. Bütün yuxarıda qeyd olunanlar, Seyid Həməzə Nigari timsalında qədim Osmanlı torpaqlarına hicrət edərək yerləşmiş, yaşayıb-yaratmış azərbaycanlı müəlliflərlə, səsi-sorağı, şöhrəti həm də əsərlərinin əlyazmaları ilə günümüzə gəlib çatmış türkiyəli şairlər arasındakı ədəbi əlaqələrdən, xüsusən də bu iki qardaş xalq arasındakı əlyazma əlaqələrindən xəbər verir.

Ədəbiyyat:

- Bursalı, M. T., Osmanlı Müəllifləri c. I. İstanbul, Matbaa-i Amire: 1333. 62-63, 189-191.
- İpekten, H., Tekin, Ş., "XVII. Asır Şairlerinden İsmeti", Tarih Dergisi, C.XIII, 1963, ss. 103-118.
- Каталог Тюркских Рукописей. (поэзия) II том. Баку, Нурлан: 2009. 263 с.
- Kocatürk, V.M., Büyük Türk Edebiyatı tarihi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi: 2016. 796 s.
- Kök, A., Seyyid Giryan Cemaleddin Kazaki Divanı ve Dil Özellikleri. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi Cilt:5 •Sayı:11•Temmuz 2017•Türkiye
- Levend, A.S., Türk Edebiyatı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, I,130.
- Musabəyli A., Xarici ölkələrdəki Azərbaycan əlyazmalarının toplu kataloqu. Bakı, elm:2012, III cildə I c.
- Süreyya M., Sicill-i Osmānī, C. II, Haz. Nuri Akbayan. İstanbul, Tarih Vakfı :1996. s. 624
- Ünal M., Pektaş M., Üsküdarlı Haşim Babanın Varidatı. Ekev Akademi Dergisi. Yıl: 18 Sayı: 58 İstanbul, 2014. S.715-721.
- Yılmaz, H. K. "Həşim Baba". İslam Ansiklopedisi XVI, İstanbul, TDV Yay:1997. 406-407

Azərbaycan Respublikasının
Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına
Dövlət Dəstəyi Agentliyi

MİRAS
AZƏRBAYCANIN Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
KONKRET İCRAAT BİRLİYİ

Eşqin kanı Qarabağdır!

V BEYNƏLXALQ HƏMZƏ NİGARİ SİMPOZİUMU

MATERİALLARI

2022-ci il Şuşa ilinə həsr olunur.
Quzanlı/Ağdam, 17-19 may 2022-ci il

Hazırlayanlar:

Şəhla XƏLİLLİ
Fəriz XƏLİLLİ
Metin HAKVERDİOĞLU